

КОГНІТИВНИЙ СТИЛЬ ЯК ПІДХІД ДО РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КАРТИНИ СВІТУ ІНДИВІДА

У центрі уваги автора знаходиться лінгвокогнітивний стиль індивіда, який розглядається у контексті проблеми “людина в мові”, що передбачає розгляд картини світу індивіда як взаємозв’язку реальної картини світу, концептуальної та мовної картин світу.

Під терміном “когнітивна лінгвістика” розуміється група теоретичних підходів, які в цілому сумісні між собою і розділяють деякі основні принципи. По-перше, погляд на мову як невід’ємну частину пізнання. По-друге, мова відображає взаємодію психологічних, комунікативних, функціональних та культурних факторів. Зазначене ствердження означає, що, як плід людського розуму, мова певною мірою вказує як працює розум, а структура мови відображає функціональні критерії, основою яких є використання мови як комунікативного знаряддя.

На початку нового тисячоліття з впевненістю можна говорити про цілий напрямок в західній лінгвістиці, основою якого є саме семантичний опис. Таким чином, йдеться про когнітивну семантику. Дійсність проектується на семантику природної мови. Унаслідок подібного проектування породжується те, що Р. Джакендофф називає спроектованим світом (projected world), який відрізняється від світу дійсності, насамперед, специфічними особливостями людського організму взагалі, а також специфікою конкретних проявів культури [див. 1]. Співставлення спроектованих світів (картин світу) в межах як однієї, так і різних мов є тим завданням, яке намагається вирішити дослідники, що працюють у сфері когнітивної семантики.

Увага лінгвістів не випадково почала концентруватись на когнітивних аспектах мови та мовлення. Цей процес зумовлено зміною наукової парадигми та становлення парадигми антропологічної лінгвістики, яка розглядає мову не як певну іманентна система, а як систему, що є тісно пов’язаною з мисленням, духовно-практичною діяльністю людини, її особистістю та знаннями про світ. А шлях від реальності до її осмислення в свідомості пролягає через низку концептуальних вербалізованих моделей, які формують парадигму описання світу суб’єктом.

Поділяючи точку зору, що когнітивізм – це погляд, згідно якому людина повинна вивчатись як система переробки інформації, а поведінка індивіда досліджуватись і пояснюватись у термінах внутрішнього стану людини [2,17], ми вважаємо за доцільне розглянути когнітивний стиль особистості як лінгвокогнітивну модель репрезентації знань, у тому числі картини світу. Сучасні когнітологи, зокрема М. Джонсон, стверджують, що ми сприймаємо та розуміємо світ головним чином на основі нашого фізичного досвіду. Таким чином, світ не є індеферентним потоком інформації, що підлягає обробці. Когніція організує у мисленні людини процес смислоутворення та використання значень. Саме значення стає спільним спадком людей, що належать до певної культури, лише у межах цієї культури. Спосіб репрезентації знань узгоджується з соціо-культурним досвідом людини – носія знання” [2:25].

Останнім часом у ряді праць можна зустріти низку різноманітних термінів, що пов’язані з пізнавальною діяльністю індивіда, а саме: стиль діяльності, пізнавальний стиль особистості, когнітивний стиль, суб’єктна активність [3:4]. Так, О.С. Кубрякова пропонує наступне визначення когнітивного стилю як бажаного підходу до вирішення проблеми, що характеризує поведінку людини відносно цілому ряду ситуацій та змістовних областей, незалежно від інтелектуального рівня індивіда, його компетенції [5:79].

Сучасний психологічний словник визначає когнітивний стиль як відносно стійкі індивідуальні особливості пізнавальних процесів суб’єкта, що виражаються в пізнавальних стратегіях, які ним використовуються [6:164]. Механізм когнітивного стилю проявляється в поведінці індивіда в сфері спілкування. Когнітивний стиль являє собою спосіб переробки інформації й тому проявляється більше там, де є дія (тобто, реальна поведінка) [4:5-6; 7:2].

Когнітивний стиль також розглядається як стиль репрезентації, пов’язаний з типами особистості, який асоціюється з особливостями характеру людини, та в цьому смислі визначається як “відносно стабільна сполука особистісних інваріантів у конкретного індивіда” [2].

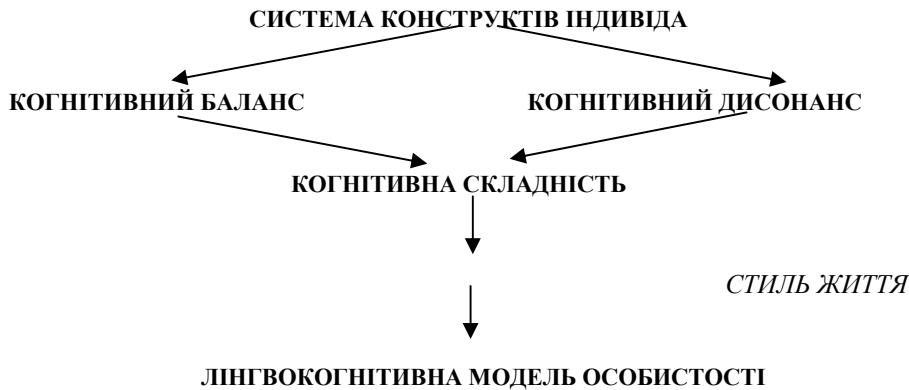
Оскільки когнітивний стиль у найбільш загальному розумінні визначається як відносно стійкі індивідуальні особливості пізнавальних процесів суб’єкта, що використовуються індивідом у пізнавальних стратегіях, ми пропонуємо розглянути “когнітивну складність” як психологічну характеристику когнітивної сфери людини. Когнітивна складність відображає ступінь категоріального диференціювання свідомості індивіда, що сприяє вибірковій категоризації вражень про дійсність, яка опосередковує його діяльність [6:164].

Об’єктом уваги дослідників стають стійкі характеристики, які І. М. Козлова називає складниками так званого “пізнавального стилю особистості” [8:129]. На сучасному етапі розвитку наукових знань актуальною є також тенденція розглядати пізнання як “принцип пояснення”, що є основою для розуміння особистості. Зазначена тенденція зумовлена насамперед спрямованістю лінгвістики останніх років на вивчення не лише мови, а й свідомості людини, ментальних структур презентації знань [9:3].

Отже, когнітивний стиль ми розглядаємо як лінгвокогнітивну модель репрезентації знань, яка включає сукупність наступних ознак стилю життя особистості:

- пізнавальні стратегії, що формують когнітивну складність індивіда;

- мотиви та ціннісні орієнтації, що створюють схему змін поведінки людини, і є умовою появи когнітивного балансу чи дисонансу;
- когнітивні детермінанти пізнавального стилю особистості чи індивідуальні конструкти або, іншими словами, шляхи тлумачення оточуючого світу, тобто підходи до вирішення проблем:

Таким чином, проблема когнітивного стилю розглядається нами в контексті актуальної проблеми – ролі людського фактора в мові, а отже, актуальною є сформульована в останні роки концепція “мовної особистості” [10:11], основою якої є саме когнітивний стиль як підхід до репрезентації картини світу.

Тема людського фактора в мові передбачає розгляд антропологічно зумовлених ознак мови. Такі явища мови, як дейксис, модальність, ідіоматичність, символізація та деякі інші, залежать від психофізіологічних особливостей людини. Запропонований в кінці XIX – на початку XX століття термін “картина світу”, в галузі лінгвістики означає дослідження проблеми “людина в мові”. Поняття картини світу належить до фундаментальних понять, які виражають специфіку людини та її буття, її взаємовідносини з оточуючим світом. Введення поняття картини світу в антропологічну лінгвістику дозволяє розрізнити два типи антропологізації світу:

- феномен первинної антропологізації світу (вплив психофізіологічних та інших особливостей людини на конститутивні ознаки мови);
- феномен вторинної антропологізації (взаємовплив різних картин світу людини – релігійно-міфологічної, філософської, наукової, художньої) [12:11].

Кожна мова відображає певний спосіб сприйняття та організації, тобто концептуалізації світу. Така концептуалізація відображає єдину систему поглядів, яка охоплює всі аспекти буття, включаючи людину як складову частину цього буття. Людина в мові є представленою з різних боків. Найбільш складним є внутрішній світ людини, котрий в мові представлено двома типами: ментальним та емоційним. Ці типи завжди протиставлені один одному і мають свої особливі способи мовного вираження. Стереотипи мовної свідомості зумовлюють специфіку ментального світу людини.

Спосіб концептуалізації дійсності є частково універсальним, частково має національно специфічний характер. У повсякденній чи наївній картині світу, “спосіб сприйняття” має пріоритет над дійсною справою речей. Між тим, мова – це єдина знакова система, в якій зафіксовано не лише реальну дійсність, а й “символічний все-світ”, тобто творчо оброблену дійсність. Картина світу являє собою центральне поняття концепції людини, що виражає специфіку її буття. Загальна картина світу може бути своєрідним посередником під час спілкування індивідів для забезпечення їх взаєморозуміння. Мова – одна із складників єдиного процесу – сприйняття людиною об’єктивної дійсності, відображення та збереження її в свідомості, а також у способах передачі інформації про дійсність у процесі мовленнєвої комунікації [13:20; 14:37-40].

Таким чином, картина світу, відображена в свідомості людини, є вторинним існуванням об’єктивного світу, закріпленого та реалізованого у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка і виконує функцію об’єктивації людської свідомості, лише як окремої монади світу. Тому реалізується особлива взаємодія “людина – світ”, в результаті якої з’являється індивідуальна картина світу.

Існування вторинного ідеального світу в мові створює передумову для співвіднесення об’єктивної реальності, незалежно від свідомості людини, та ідеальної картини світу як продукту людської свідомості. Концептуальна картина світу в цьому сенсі може трактуватися не як сукупність окремих явищ, а як ідеально представлений взаємозв’язок об’єктивних предметів та процесів, відповідно існуючих у складній системі взаємозв’язків у світі понять [15:75].

У діяльнісно-ергонному уявленні картина світу є певним результатом створення суб’єктом образу світу за допомогою певних засобів:

- 1) суб’єкт картини світу (“діяч”) є зображувачем;
- 2) предмет картини світу (її об’єкт, “що”) є зображуваним;
- 3) результат діяльності (сам образ) є безпосередньо концептуальна картина сприйняття дійсності.

Таким чином, досліджуючи проблему відображення концептуальної картини світу в людській мові, і, беручи до уваги беззаперечний зв’язок оточуючого світу (реальної картини світу), мислення (тобто, відображення цієї діяльності в мозку людини – концептуальної картини світу), мови (або вираження результатів цього відображення в мові – мовної картини світу), слід зазначити, що людина ніколи не може цілком та повністю відобразити оточуючий світ у всій його різноманітності.

Як зазначає О. В. Кравченко, поділяючи підхід С. Пальмера, унікальність мови як знакової системи полягає в тому, що вона є не лише продуктом пізнавальної діяльності людини, а й одночасно одним з основних засобів здійснення цієї діяльності. З одного боку, в системі мови знаходять відображення когнітивні процеси, в основі яких лежить психофізіологічна діяльність людини; а з іншого – на рівні абстрактного мислення відбувається вторинна категоризація обробленої раніше інформації [16: 11].

Проблема співвіднесення мовної картини світу (МКС) та концептуальної картини світу (ККС) є одним з найактуальніших питань сучасної лінгвістики та когнітивної науки. У зв'язку з подальшим розвитком у лінгвістиці когнітивного напрямку, що вивчає мову насамперед як явище свідомості, як ментальний феномен, розуміння мови як когнітивного процесу пов'язане з розмежуванням вербалізованих та невербалізованих знань. Вербалізовані знання – це знання в мові та про мову [3: 94]. Як стверджує Р. Джакендофф, у людському мисленні існує єдиний концептуальний рівень, і семантичні сутності в мові – це ті концепти, які виявились вербалізованими [1: 159].

Вербалізовані знання формують МКС, під якою розуміється відображення в семантиці мови більш широкої ККС. Остання являє собою глобальну, цілісну систему інформації (думок та знань) про універсум, якою володіє індивід, і, яка безперервно конструюється [17, 90; 1; 11, 45; 12, 113; 15, 51].

Навколишній світ відображається у свідомості людини у вигляді певної світоглядної структури – концептуальної картини світу. Пізнаючи світ, людина співвідносить його із сукупністю закріплених у свідомості фреймів. Адекватне відображення має місце тоді, коли об'єкт, що сприймається, співпадає з існуючими в мозку людини елементами об'єктивних когнітивних структур. Оскільки людина є пізнаючим суб'єктом, а разом з тим і мовною особистістю, вона адаптує свою внутрішню концептуальну систему до реального світу, розчленовуючи його на окремі фрагменти та кодуючи їх за допомогою мови. Таким чином, крім когнітивної (глобальної) картини світу, існує лінгвістична модель світу, яка є лише частиною першої [18: 132]. При цьому мова виступає не лише як ідеальна сутність, яка організує сприйняття світу його носіями, але і як “система чистих значущих частин”, що створює свій особистий світ, відмінний від реального і ніби накладений на нього [19: 39]. Таким чином, впорядкування вербалізованої інформації, тобто МКС, проявляється в двох напрямках: по лінії мовної організації, з одного боку, та по лінії немовної – з іншого.

Значні запаси когнітивного знання, яке є чітко організованим та інтегрованим, зберігаються в комплексах центральної нервової системи. Процес мислення являє собою маніпулювання концептами, активацію підрозділів всього нашого концептуального апарату, що, в свою чергу, знаходить відображення в ККС як цілісному глобальному образі світу, що є результатом усієї духовної діяльності людини та виникає у неї внаслідок всіх її контактів із зовнішнім світом [20: 115]. Уся система знань, концептуальна картина чи модель світу, що розглядається в діаді “людина – об'єктивний світ”, розуміється як дериват предметно-пізнавальної діяльності людини, і лише частина її опосередкована мовними знаками [21: 93]. Збереження вже отриманої та обробленої інформації складає основу ККС, підсистемою якої виступає МКС. Вербалізовані знання представлені концептами – оперативними одиницями ККС, яка вміщує не лише поняття, а й образи, схеми дій, гештальти та картини. Ті з них, які пов'язані з вербальним кодом, стають також і оперативними одиницями МКС, що формують внутрішній лексикон [3: 94]. Таким чином, внутрішній лексикон – це структурована та впорядкована МКС. Як знання в мові та про мову, внутрішній лексикон має більший ступінь впорядкованості та організації в порівнянні з невербалізованими знаннями.

Уся організація внутрішнього лексикону тримається на вербальних мережах, що пов'язані між собою функціонально, формально та змістовно. Вербальні мережі об'єднують внутрішній лексикон в єдине ціле, яке можна охарактеризувати як складний, багатовимірний, ієрархічно структурований концептуальний простір як невід'ємну вербалізовану частину людської пам'яті, що служить меті збереження інформації та легкого доступу до неї при необхідності використання в мисленнєвій та мовленнєвій діяльності. Сформульована О.С. Кубряковою концепція внутрішнього лексикону співзвучна положенням деяких сучасних зарубіжних лінгвістів – концептуальним ментальним репрезентаціям (conceptual mental representations) чи моделям мислення (patterns in the mind) Р. Джакендоффа [1]; ментальним просторам Ж. Фоконьє (mental spaces) [22]; ментальному лексикону Дж. Ейтчсона (mental lexicon) [23]. Основною функцією лексикону є використання його одиниць у мовленні. Таким чином, ментальний лексикон, де зафіксовані в певному субстраті вербалізовані сліди досвіду людини, охоплює невербальні концепти, включаючи схеми певних дій чи логічних операцій. Отже, вербалізовані знання утворюють особливий психологічний простір у людському мисленні і можуть бути певним чином змодельованими.

Загалом, ККС та МКС розрізняються на основі існування тези про взаємозв'язок мови та мислення. Основним змістовним елементом МКС є семантичне поле, а одиницями ККС – константи свідомості. ККС містить інформацію, представлену певними поняттями, а в основі МКС знаходяться знання, закріплені в семантичних категоріях, семантичних полях, що складаються із слів та словосполучень [11; 24; 20]. Таким чином, ми можемо говорити про картину світу як про центральне поняття концепції людини у сучасній лінгвістиці, що виражає специфіку її буття, багатоплановість та багатовимірність якої задана, насамперед в існуванні в ній взаємодіючих між собою різноманітних пластів інформації (онтологічної, аксиологічної, модальної та прагматичної) [9: 7].

За допомогою мови ми відображаємо світ. Саме відображаємо, а не описуємо чи, точніше, не лише описуємо, оскільки опис – це лише одна із форм мовного відображення світу [25: 110]. Мовне представлення світу можна розглядати як мовне мислення, оскільки, по-перше, представлення світу – це його осмислення, чи інтерпретація, і, по-друге, подібне відображення має мовний характер, тобто воно здійснюється у формі мови та іс-

нує у формі мови. Співвіднесення між певним “шматком” світу та його мовним представленням можна визначити як мовну ментальність. Ментальність розглядається [25; 26; 27; 28] як система основних принципів конструювання об’єктивної реальності в індивідуальній свідомості людини. Оскільки кожна мова – це певний спосіб сприйняття та концептуалізації світу, ми підтримуємо положення про те, що така концептуалізація відображає єдину систему поглядів, яка охоплює всі аспекти буття, включаючи людину як складову частину цього буття. Людина у мові відображена з різних боків: зовнішність, характер, вчинки, етика, мораль, тобто всі соціальні прояви буття індивіда. Найбільш складним для дослідження є внутрішній світ людини, який в мові репрезентований двома типами: ментальним та емоційним. При аналізі ментального світу важливими є стереотипи мовної свідомості. Вивчення специфіки ментального світу особистості дає можливість дослідити певні фрагменти наївної картини світу індивіда [29: 33-34]. Суб’єктивна картина світу, його символічна інтерпретація є одним із основних предметів дослідження сучасної когнітивної науки. Під світом у визначенні мовної ментальності ми розуміємо не лише оточуючий людину світ, але й світ мовленнєвих дій людини та особливостей її станів.

Оскільки світ є єдиним для всіх людей та має континуумний характер, поділ світу за допомогою мови, таким чином, здійснюється шляхом накладення на світ концептуальної мережі (тобто, шляхом виділення концептів) та ситуаційної мережі (тобто, шляхом виділення ситуацій). Особливості мовної ментальності проявляються в тому, які частини світу виявляються охопленими концептами, та як такі концепти охоплюють світ. Мовна ментальність – це спосіб мовного представлення світу, що включає співвідношення між світом та його образом. Суб’єктивна реальність формується за допомогою ментальних структур свідомості. Існування ж різноманітних мовних картин світу не може заперечувати думку про існування єдиного для всіх людей світу та єдиного мислення, що вибирає різноманітні ментальні світи. У цілому, ми можемо стверджувати існування певних ментальних структур свідомості, які створюють індивідуальну модель світу – суб’єктивну реальність.

Ментальність як загальний спосіб сприйняття світу є характерною для людей певної культури та епохи і являє собою систему основних принципів конструювання об’єктивної реальності у свідомості індивіда. Суб’єктивна картина (модель) світу, його символічна інтерпретація є однією з основних проблем дослідження сучасної когнітивної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Jackendoff R. *Semantics and Cognition*. – Cambridge (Mass.): MIT Press, 1993. – 283 p.
2. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф. дис. ... доктора филолог. наук : 10.02.04 / Ленин. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1984. – 31 с.
3. Кубрякова Е.С. Английский лексикон в лингвистическом и культурологическом пространстве. – Сб. научн. трудов МГЛУ. – Вып. 400. – М.: МГЛУ, 1991. – С. 4-12.
4. Студенікін А.А. Вплив когнітивного стилю особистості на процес спілкування: Автореф. дис. ... канд.псих.наук: 19.00.01/ Націон. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 19 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С.Кубряковой. - М., 1996. - 246 с.
6. Современный Психологический Словарь / Сост. А.В.Петровский, М.Г.Ярошевский. – М.: Мысль, 1990. – 247 с.
7. Куценко Г.В. Когнітивний стиль особистості в структурі саморегуляції соціальної поведінки: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ Націон. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 1998. – 16 с.
8. Козлова И.Н. Личность как система конструкторов: некоторые вопросы психологической теории Дж. Келли // Системные исследования. - М., 1975. - С. 129-135.
9. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: к вопросу об уровнях концептуальных моделей // Вісник Черкаського університету. - Серія філологічні науки. - Вип.3. - С. 3-11.
10. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // ВЯ. – 1994. - №4. - С. 17-31.
11. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
12. Серебрянников Б.А. Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 87-108.
13. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной ЯКМ. - К.: Наук. думка, 1992. – С. 6-146.
14. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // ВЯ. - 1995. - №1. - С. 37-67.
15. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании языка. - М.: Наука, 1990. – 108 с.
16. Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1996. – 160 с.
17. Павиленис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
18. Zhabotinska S. Cognitive Linguistics. Human Factor in Language and Language in Human Factor // First National IATEFL Conference “English in an Open Society”. – K.: Kyiv State Linguistic University, 1994. - P. 132-137.
19. Молчанова Г.В. Негомогенные аспекты процесса категоризации в разных картинах мира // Языковая категоризация (части речи, словообразование, теория номинации). – М.: Наука, 1997. - С. 59-62.
20. Левицкий А.Э. Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04/ КГЛУ. – К., 1999. – 392 с.
21. Постовалова Г.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. – М.: Наука, 1988. – 242 с.

22. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning, Construction in Natural Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
23. Aitchison J. Words in the mind. An Introduction to the Mental Lexicon. – Oxford (UK) & Cambridge (USA): Blackwell, 1990. – 290 p.
24. Заботкина В.И. Картина мира и лексикон: культурологический аспект // Картина мира: лексикон и текст. – Сб. научн. трудов МГЛУ. – Вып. 375. – М.: МГЛУ, 1991. – С. 17-21.
25. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // ВЯ. – 1990. – №6. – С. 110-126.
26. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека. – Воронеж: Изд-во Воронеж. университета, 1990. – 186 с.
27. Калина Н.Ф. Метафора ментальности // Ученые записки Симфероп. гос. ун-та. – 1995. – № 1/2. – С. 62-67.
28. Лапшина М.Н. Семантическая деривация в когнитивном аспекте (на материале англ. языка): Автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19 + 10.02.04. – СПбГУ. – СПб., 1996. – 32 с.
29. Пименова М.В. Отражение ментального мира человека в ЯКМ // Когнитивная лингвистика: современное состояние и перспективы развития: Материалы I междунар. школы-семинара по когнит. лингвистике. – Тамбов, 1998. – С. 33-34.

Матеріал надійшов до редакції 13.12.2000 р.

Янковская В.В. Когнитивный стиль как способ репрезентации картины мира.

В центре внимания автора лингвокогнитивный стиль индивида, который рассматривается в контексте проблемы “человек в языке”. Исследование данной проблемы предусматривает рассмотрение картины мира личности как взаимосвязи реальной картины мира, концептуальной и языковой.

Yankovska V.V. Cognitive Style as a Way of World Image Representation.

The author focuses his attention on cognitive style, viewed in the context of the problem of the human factor in the language. In its turn, it involves studying the world image of a personality as an interaction of three constituents: the real view of the world, conceptual and linguistic world images.